

Methodology for Proving the Authenticity (Ṣiḥḥah) of Traditions (Aḥādīth) on Imamate (Imāmah) with a Comparative Approach

Ali Asghar Parsamoghaddam¹

1. Graduate of Level Four at the Center for Imamology of Qom Seminary and Head of the Methodology Department at the Imamate Research Institute (International Foundation of Imamate), Qom, Iran. Email: aliasghar.parsamoghaddam@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Imamate, as a central pillar of the Imāmī creedal system, is such that any Qur'ānic or tradition-based (riwā'ī) argument concerning it is inevitably grounded in the presupposition of the authenticity (ṣiḥḥah) of the transmitted texts (nuṣūṣ-i riwā'ī). Hence, the main question of this article is whether, on the basis of the principles accepted in Sunnī ḥadīth sciences ('ulūm al-ḥadīth), a coherent methodology can be formulated for proving the authenticity of the traditions concerning the imamate of the Imams of the Ahl al-Bayt (peace be upon them). Within this framework, the aim of the research is to formulate a set of intra-Sunnī criteria, derived from their ḥadīth and biographical evaluation (rijāl) sources, that would provide a methodical support for Imāmī theological (kalāmī) arguments concerning imamate. Employing a comparative approach and a descriptive-analytical method, and through a re-examination of Sunnī ḥadīth and rijāl sources, this research extracts and compares eight strategies for proving the authenticity of traditions on imamate. The findings indicate that these strategies can be grouped into five methodological categories: Foundational authenticity; Confirmatory authenticity; Argumentative authenticity; Descriptive authenticity; and Homogeneous authenticity. On the basis of these five methodological categories, and in accordance with principles accepted by Sunnīs themselves, a ruling of authenticity can be issued for a considerable portion of the traditions on imamate, thereby methodically strengthening the foundation of theological arguments concerning imamate.
Article history: Received 26 November 2025 Received in revised form 13 December 2025 Accepted 21 December 2025 Available online 22 December 2025	
Keywords: Imamate (Imāmah), authenticity of ḥadīth (ṣiḥḥat-i ḥadīth), ḥadīth methodology (rawish-shināsī-yi ḥadīth), traditions on Imamate (aḥādīth-i imāmah), Sunnī ḥadīth studies (ḥadīth-pazhūhī-yi ahl-i sunnat)	

Cite this article: Parsamoghaddam, A. A. (2025). Methodology for Proving the Authenticity (Ṣiḥḥah) of Traditions (Aḥādīth) on Imamate (Imāmah) with a Comparative Approach. *Theology Journal*, 12(2), 49-74. <https://doi.org/10.22034/pke.2025.22765.2060>.

© Author(s) retain the copyright. Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: 10.22034/pke.2025.22765.2060

1. Introduction

The question of "proving the authenticity (ṣiḥḥah) of traditions on Imamate" holds fundamental importance within the Imāmī theological (kalāmī) tradition, because a significant portion of Qur'ānic-tradition-based arguments (istidlālāt-i Qur'ānī-riwā'ī) as well as rational formulations (ṣūrat-bandīhā-yi 'aqlī) concerning Imamate ultimately depend upon "the authority (i'tibār) of the text and chain (sanad) of traditions." However, in the context of inter-sectarian discourse (guftugūhā-yi bayn-madhhabī), intra-sectarian acceptance of a tradition is insufficient; the opposing party typically relies on its own specific ḥadīth and biographical evaluation (rijāl) criteria and, in argumentative dispute, demands that the reasoning be "binding" (ilzāmpazīrī).

From this arises the main research question: On the basis of principles accepted within Sunnī ḥadīth sciences ('ulūm al-ḥadīth), can a "systematic and refined methodological framework" be formulated for proving the authenticity of traditions on Imamate, such that it (a) is grounded in the intra-Sunnī (darūn-madhhabī) foundations and (b) possesses the capacity for persuasion (iqnā') and binding force (ilzām) in theological argumentation?

Focusing on this gap, the present article seeks—rather than merely collecting chains (ṭuruq) or offering case-by-case defenses of well-known traditions (such as those of Ghadīr, Thaḳalayn, Wilāyah, Madīnah, and Ṭayr)—to extract the multiple methodological patterns (algūhā-yi rawishī-yi mutakāthir) employed by Sunnīs in practice for "authenticating, strengthening, or practically accepting a tradition" and to classify them within a unified framework. The innovation of this study lies in not reducing "proof of authenticity" merely to the technical authentication (taṣḥīḥ-i iṣṭilāḥī) of a chain, but rather introducing a network of indicators (qarā'in) and validation pathways—traceable within the Sunnī ḥadīth school—as methodological tools for defending traditions on Imamate. It demonstrates that alongside "foundational authenticity" (ṣiḥḥat-i mabnā'ī), other pathways also play a significant role in the Sunnī ḥadīth tradition.

2. Methodology

This research is comparative (taṭbīqī) in approach and descriptive-analytical (taṣḥīfī-tahlīlī) in execution. The methodological procedure consists of the following stages:

- Stage one: Authoritative texts in Sunnī ḥadīth sciences and rijāl, as well as their practical applications in Sunnī ḥadīth, commentary (sharḥ), and theological works, were re-examined.
- Stage two: "Indicators considered authoritative by Sunnīs themselves" that lead to the acceptance of authenticity or the strengthening (taqwīyah) of a tradition's authority were extracted.

- Stage three: After extraction, the criteria were systematized and compared based on their shared logic.
- Stage four: Finally, they were presented in a classified framework.

The methodological logic of the article rests on two principles:

Intra-sectarian nature of criteria: The criteria must be explicitly stated or firmly established in Sunnī ḥadīth-rijāl literature.

Applicability to traditions on Imamate: The criteria must be usable in evaluating traditions related to Imamate (whether concerning explicit designation (naṣṣ), virtue (faḍīlah), or scholarly authority with Imamate-related function) and must not remain merely theoretical.

To demonstrate the efficacy of this framework, the article, while explaining the criteria, points in some cases to well-known examples (such as the traditions of Ṭayr, Madīnah, Wilāyah, and Thaḡalayn) to clarify how each criterion can strengthen the "argumentative authority" (i'tibār-i ihtijājī) of a tradition.

3. Findings

The main finding of the research is that "proving the authenticity of traditions on Imamate" within the Sunnī tradition cannot be reduced to a single pathway. Rather, a set of eight strategies (rāhkarhā) can be identified, which are gathered into five methodological categories:

3.1. Foundational Authenticity (Ṣiḥḥat-i Mabnā'ī) – Intrinsic (Dhātī) and Extrinsic (Ghayrī)

Intrinsic foundational authenticity is based on the definition of a sound (ṣaḥīḥ) ḥadīth and the fulfillment of the five classical conditions: continuity of chain (ittiṣāl al-sanad), uprightness ('adālah) of the transmitter, precision (ḍabt) of the transmitter, absence of irregularity (shudhūdh), and absence of hidden defect ('illah).

Extrinsic foundational authenticity is built upon the principle of strengthening (taqwīyah) a tradition through multiple chains (ta'addud-i ṭuruq) and the convergence of supporting evidence (shawāhid). In this manner, the minor weakness of some chains is compensated for by the multiplicity of pathways, and the tradition is elevated to the rank of ḥasan (good) or even ṣaḥīḥ (sound). This section demonstrates that, in Sunnī logic, "multiplicity of chains" is not merely a secondary technique but a recognized mechanism for generating a type of confidence (iṭmīnān) and increasing a tradition's authority.

3.2. Confirmatory Authenticity (Ṣiḥḥat-i Iqrārī) – Validation Through Sunnī Affirmation/Explicit Statement

This category covers three sub-pathways:

Explicit affirmation of authenticity (izhār-i ṣarīḥ-i ṣiḥḥah): An explicit statement by a Sunnī scholar or ḥadīth expert affirming the authenticity of a tradition.

Transmission in the canonical sound collections (kutub-i ṣaḥīḥ-nigāri): The presence of a tradition in books recognized within the Sunnī tradition as "sound" (ṣaḥīḥ) or as works of sound-collection, where the presumption is the authenticity of their traditions.

Transmission using a formula of certainty (riwāyat bā ṣīghah-yi jazm / irsāl-i musallam): The use of categorical expressions in transmitting a tradition, which in the writing logic of ḥadīth is considered an indication of confidence in its issuance (ṣudūr) and avoidance of reckless attribution to the Prophet.

3.3. Argumentative Authenticity (Ṣiḥḥat-i Iḥtijājī)

In this approach, the main criterion is that the tradition has been actually employed in constructing theological and scholarly arguments within Sunnī works. Such "argumentative employment" is regarded as a methodological indicator that the tradition—at least in terms of authority (i'tibār) for the one arguing—has passed the threshold of scholarly acceptance.

3.4. Descriptive Authenticity (Ṣiḥḥat-i Tawṣīfī)

An important finding is that, within the Sunnī scholarly tradition, narrative descriptors (awṣāf-i riwā'ī)—such as expressions related to "the door of the city of knowledge" (bāb madīnat al-'ilm) in describing the scholarly station of Amīr al-Mu'minīn 'Alī (peace be upon him)—are sometimes used extensively in the works of scholars to introduce key figures. The persistent repetition of these descriptions across different periods constitutes an "indicator of reliance" (qarīnah-yi i'timād) and can be analyzed as evidence of the acceptance of the tradition's content and, consequently, as a reinforcement of its authority.

3.5. Homogeneous Authenticity (Ṣiḥḥat-i Hamsānī)

According to this criterion, if the chain of a tradition on Imamate is completely identical to the chain of another tradition whose authenticity has been explicitly affirmed by Sunnī scholars and ḥadīth experts, then the ruling of authenticity (in the absence of conflicting indicators) may be extended (sarāyat) to the tradition on Imamate. This method provides a precise, chain-based mechanism for transferring a ruling of authority.

Summary of findings: The convergence of these findings is that with this five-category / eight-strategy framework, a significant spectrum of traditions on Imamate can be regarded as possessing a support of authority (pāshitiwānih-yi i'tibār) within the framework of accepted Sunnī foundations. This allows movement from scattered, case-by-case defenses toward methodological defense (difā'-yi rawishmand).

4. Conclusion

The article concludes that designing a methodological framework for proving the authenticity of traditions on Imamate based on intra-Sunnī criteria is not only possible but, from the perspective of inter-sectarian theological

discourse, necessary. The most significant achievement is demonstrating that "authenticity" in the actual practice of Sunnī ḥadīth scholarship is not solely the product of the technical authentication of a single chain. Rather, it is supported by multiple pathways: explicit affirmation, inclusion in sound collections, multiplicity of chains, argumentative employment, descriptive indicators, and chain-homogeneity.

Consequently, Imāmī arguments in defense of the foundational traditions on Imamate can, by relying on this very network of Sunnī criteria, acquire a more refined and binding form. While preserving their own theological identity, they can also be methodologically grounded (mustanad) in the ḥadīth common ground (zamīn-i mushtarak) of the opposing party. This formulation also paves the way for further research, including a comprehensive case study evaluating the efficacy of each criterion on a specific tradition.

Declarations

Authors' Contributions: The article was written solely by AliAsghar Parsamoghaddam.

Data Availability Statement: Not applicable.

Acknowledgments: The authors have no acknowledgments to express to any individual or institution.

Ethical Considerations: The authors have observed all ethical principles in conducting and publishing this scientific research, and this has been confirmed by all of them.

Funding: This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest: According to the authors' declaration, this article has no conflict of interest.

Generative AI and AI-Assisted Technologies Statement: The author used artificial intelligence in the editing (copyediting) of the article.

این گرام ۱۵۶۱ هجری قمری

پژوهشنامه کلام

شاپا چاپی: ۵۳۲۵-۲۴۷۶
شاپا پریخت: ۶۶۷-۲۷۸۳
Homepage: pke.journals.miu.ac.ir

جامعه
المصطفی
العالمیة

روش‌شناسی اثبات صحت احادیث امامت با رویکرد تطبیقی

علی اصغر پارسامقدم

۱. دانش‌آموخته سطح چهار مرکز امام‌شناسی حوزه علمیه قم و مدیر گروه روش‌شناسی پژوهشکده امامت (بنیاد بین‌المللی امامت)، قم، ایران.
رایانامه: aliasghar.parsamoghaddam@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها:

امامت،

صحت حدیث،

روش‌شناسی حدیث،

احادیث امامت،

حدیث پژوهی اهل سنت

امامت، به‌مثابه رکن محوری منظومه اعتقادی امامیه، به‌گونه‌ای است که هر استدلال قرآنی یا روایی درباره آن ناگزیر بر پیش‌فرض صحت نصوص روایی استوار می‌شود. از این رو، پرسش اصلی مقاله آن است که آیا می‌توان بر پایه مبانی پذیرفته‌شده در علوم حدیث اهل سنت، روش‌شناسی منسجمی برای اثبات صحت احادیث امامت ائمه اهل بیت (ع) صورت‌بندی کرد یا نه. در همین چارچوب، هدف پژوهش، تنظیم مجموعه‌ای از معیارهای درون‌مذهبی اهل سنت بر پایه منابع حدیثی و رجالی آنان است که پشتوانه‌ای روشمند برای استدلال‌های کلامی امامیه در باب امامت فراهم آورد. این تحقیق با رویکرد تطبیقی و روش توصیفی-تحلیلی و با بازخوانی منابع حدیثی و رجالی اهل سنت، هشت راهکار برای اثبات صحت احادیث امامت را استخراج و مقایسه می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد این راهکارها در پنج دسته روش‌شناختی قابل‌گردآوری است: ۱. صحت مبنایی (ذاتی و غیره) بر اساس تعریف حدیث صحیح و حسن، شروط پنج‌گانه و قاعده تقویت به تعدد طرق؛ ۲. صحت اقراری در سه سطح تصریح به صحت، درج در کتب صحیح‌نگاری و نقل با صیغه جزم؛ ۳. صحت احتجاجی از طریق به‌کارگیری حدیث در مقام استدلال؛ ۴. صحت توصیفی بر پایه استفاده توصیفی عالمان از اوصاف روایی؛ و ۵. صحت همسانی، یعنی سرایت حکم صحت به روایات هم‌سند. بر اساس این پنج دسته روش، می‌توان بر مبنای اصول پذیرفته‌شده خود اهل سنت، برای بخش قابل‌توجهی از احادیث امامت حکم به صحت کرد و بدین سان، بنیان استدلال‌های کلامی در باب امامت را به‌صورت روشمند استحکام بخشید.

استناد: پارسامقدم، علی اصغر. (۱۴۰۴). روش‌شناسی اثبات صحت احادیث امامت با رویکرد تطبیقی. پژوهشنامه کلام، ۲(۲)،

<https://doi.org/10.22034/pke.2025.22765.2060> ۷۴-۴۹

© نویسنده(گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

آن زمان که تدوین احادیث نبوی آغاز گردید، نقش اساسی اسناد نیز به تدریج ظهور پیدا کرد. با از بین رفتن قرائن صحت احادیث، رفته رفته راه دیگری برای بازشناسی احادیث صحیح جز از طریق واکاوی سلسله اسناد ممکن نبود. البته پیش از نابودی این قرائن و آغاز تدوین حدیث، از اسناد روایات سؤال نمی شد: «لم یكونوا یسألون عن الإسناد» (مسلم، ۱۳۳۴، ج. ۱، ص. ۱۵). ضرورت وجود اسناد سبب گردید حدیث پژوهان به دنبال شناساندن جایگاه «اسناد» و ضرورت بحث از آن برآیند. برای نمونه، ابن مبارک باورمند بود که «اسناد» دین است و اگر اسناد نبود، هر کسی هر چه را می خواست می گفت (ترمذی، ۱۴۱۶، ص. ۷۳۹). حاکم نیشابوری به سخن او افزوده است که اگر اسناد نبود، نورگاہ (نشان هدایت) اسلام از بین می رفت و ملحدین و اهل بدعت می توانستند احادیث وضع کنند (حاکم نیشابوری، ۱۳۹۷، ص. ۶). مسلم، صاحب حدیثنامه موسوم به صحیح، تأکید کرده که کشف از معایب روایت و ناقلین حدیث امر بسیار مهمی است؛ چون این اخبار در امر دین به حرام و حلال، امر و نهی یا ترغیب و ترهیب می انجامد (مسلم، ۱۳۳۴، ج. ۱، ص. ۲۸).

مسئله این پژوهش از آنجا ناشی می شود که هرچند در مدرسه حدیثی اهل سنت ضوابط نسبتاً معینی برای صحت حدیث تدوین شده است، در امامت پژوهی شیعی کمتر تلاشی برای طراحی چارچوب روش شناختی بر اساس همان مبانی درون مذهبی اهل سنت صورت گرفته است؛ از این رو، در احتجاجات گاه به روایات و تعبیری استناد می شود که در منطبق حدیث پژوهی اهل سنت حجیت یا قدرت الزام آوری لازم را ندارند. ضرورت این پژوهش، از یک سو در سامان دادن به دستگاہی منقح برای اثبات صحت احادیث امامت بر پایه معیارهای مورد قبول اهل سنت و از سوی دیگر در تقویت کارآمدی استدلال های شیعی در گفت و گوهای کلامی و بین المذهبی است؛ به گونه ای که دفاع روشمند از احادیثی چون غدیر، ثقلین، ولایت، مدینه و طبر ممکن گردد.

در سطح پیشینه، هرچند آثاری چون عبقات الأنوار و الغدیر در استقصای طرق و گفت و گوهای اعتبارسنجی حدیث بی نظیرند، اما به صورت نظام مند از زاویه روش شناسی اثبات صحت صورت بندی نشده اند. بر این اساس، روش این مقاله توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی بین المذاهب است و می کوشد نشان دهد که می توان صحت احادیث امامت را نه با خروج از چارچوب حدیثی اهل سنت، بلکه با به کارگیری روشمند همان قواعد و قرائن پذیرفته شده در مدرسه آنان دفاع کرد و از این راه، بنیان استدلال های کلامی شیعی درباره امامت را استوارتر ساخت.

روش های اثبات صحت حدیث

نخست، «صحت مبنایی» (ذاتی و غیری) در پرتو ضوابط علوم حدیث اهل سنت بازخوانی می شود؛ سپس «صحت اقراری» در سه سطح اظهار تصریحی صحت، روایتگری در کتب صحیح نگاری و روایتگری با صیغه جزم تحلیل می گردد. در ادامه، سه روش دیگر، یعنی «صحت احتجاجی» (کار بست حدیث در مقام استدلال)، «صحت توصیفی» (استفاده توصیفی عالمان از اوصاف روایی، مانند باب مدینه العلم) و «صحت همسانی» (سرایت حکم صحت به روایات هم سند)، تبیین می شود.

۱. صحت مبنايي

چنانچه راویان حدیث تقه و عادل باشند و تمامی شرایط صحت حدیث در آن رعایت شده باشد، احتجاج به آن حدیث جایز خواهد بود، حتی اگر هیچ‌یک از محدثین به‌طور خاص به تصریح صحت آن نپرداخته باشند یا هیچ‌یک از علما صحت آن حدیث را تأیید نکرده باشند. به عبارت دیگر، تصحیح حدیث بر اساس مبانی علم حدیث اهل سنت، در هر زمانی که انجام گیرد، قابل استناد و احتجاج خواهد بود.

بر اساس نظر حدیث‌پژوهان، حدیث صحیح این‌گونه تعریف می‌شود: «الْحَدِيثُ الْمُسْتَدُّ الَّذِي يَتَّصِلُ إِسْنَادُهُ بِثِقَلِ الْعَدْلِ الصَّابِطِ عَنِ الْعَدْلِ الصَّابِطِ إِلَى مُنْتَهَاهُ، وَلَا يَكُونُ شَاذًّا، وَلَا مُعَلَّلًا» (ابن صلاح، ۱۴۰۶، ص. ۱۱). این تعریف نزد حدیث‌پژوهان مورد اتفاق است (ابن صلاح، ۱۴۰۶، ص. ۱۳). این نوع حدیث دارای پنج شرط اساسی است: سه شرط ایجابی (اتصال سند، عدالت راوی، ضبط راوی) و دو شرط سلبی (عدم علت و عدم شذوذ).

حدیث صحیح به دو نوع «لذاته» و «لغیره» تقسیم می‌شود. حدیث صحیح لذاته حدیثی است که همه شروط یادشده را دارا باشد (عسقلانی، ۱۴۲۱، ص. ۱۵۳). در مقابل، حدیث صحیح لغیره حدیثی حسن است که ضعف خفی ضبط راوی آن با شواهد و طرق متعدد جبران شده است؛ از این رو، صحت آن برخاسته از ذات سند نبوده، بلکه با شواهد بیرونی تأمین می‌شود (عسقلانی، ۱۴۲۱، ص. ۵۸). حدیث حسن از نظر مبانی، مشابه حدیث صحیح است، با این تفاوت که میزان ضبط راوی در آن اندکی پایین‌تر است (عسقلانی، ۱۴۲۱، ص. ۱۵۳). بر این اساس، بحث از صحت مبنايي حدیث به دو بخش تقسیم می‌شود: نخست صحت ذاتی حدیث و دوم صحت غیری حدیث.

۱.۱. صحت ذاتی حدیث

در «صحت ذاتی حدیث»، ابتدا خود حدیث بر اساس معیارهای کلاسیک حدیث‌شناسی ارزیابی می‌شود؛ یعنی اتصال سند، وثاقت و عدالت راویان، دقت در ضبط و هماهنگی متن با سایر منابع معتبر. حدیثی که این شرایط را دارا باشد، «صحیح» محسوب شده و در استدلال‌های کلامی قابل استناد است. در این چارچوب، حدیث طبر، که از مشهورترین روایات فضائل امیرالمؤمنین (ع) است و نسائی آن را در خصائص امیرالمؤمنین (ع) نقل کرده، نمونه‌ای عینی برای ارزیابی صحت ذاتی حدیث به شمار می‌آید. وی سند و متن حدیث را چنین گزارش می‌کند:

أَخْبَرَنِي زَكْرِيَّا بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ حَمَّادٍ قَالَ حَدَّثَنَا مَشْهَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَيْسَى بْنِ
عَمْرِ عَنْ السَّدِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَأَلِهِ] وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَهُ طَائِرٌ فَقَالَ
اللَّهُمَّ أَتَيْتَنِي بِأَحَبِّ خَلْقِكَ إِلَيْكَ يَا كَلِّ مَعِيَ مِنْ هَذَا الطَّيْرِ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَرَدَهُ وَجَاءَ عُمَرُ فَرَدَهُ وَجَاءَ
عَلِيٌّ فَأَذَنَ لَهُ. (نسائی، ۱۴۰۶، ص. ۲۹)

با توجه به اینکه ارزیابی صحت ذاتی حدیث بر وثاقت راویان مبتنی است، لازم است سند این روایت مطابق معیارهای رجالی بررسی شود.

در آغاز سند، نسائی قرار دارد؛ محدثی که با القابی همچون «الإمام، الحافظ، الثبت، شیخ الإسلام» توصیف شده و جایگاه علمی او مورد اجماع رجالیان است (ذهبی، ۱۴۰۵، ج. ۱۴، ص. ۱۲۵). راوی وی، زکریا بن یحیی، از معاصران او و طبق گزارش مزی «من أقرانه» است (مزی، ۱۴۱۳، ج. ۲، ص. ۲۱۸). ذهبی در کاشف او را «ثقه» معرفی کرده (ذهبی، ۱۴۱۳، ج. ۱، ص. ۴۰۶) و ابن حجر عسقلانی همین توثیق را در تهذیب التهذیب تأیید کرده است (عسقلانی، ۱۴۴۳، ج. ۴، ص. ۴۸۶).

راوی بعدی، حسن بن حماد است که وثاقت او در منابع متعدد حدیثی چون الثقات ابن حبان ذکر شده است (ابن حبان، ۱۳۹۳، ج. ۸، ص. ۱۷۵). ذهبی وی را «ثقه» دانسته (ذهبی، ۱۴۱۳، ج. ۱، ص. ۳۲۴) و عسقلانی در تهذیب التهذیب او را «ثقة مأمون» توصیف می‌کند (عسقلانی، ۱۴۴۳، ج. ۳، ص. ۱۷۲). زکریا بن یحیی از وی نقل روایت کرده است (عسقلانی، ۱۴۴۳، ج. ۳، ص. ۱۷۲). زمان فوتش «ثمان وثلاثین ومائتین» است (عسقلانی، ۱۴۴۳، ج. ۳، ص. ۱۷۲).

در ادامه سند، مسهر بن عبدالملک قرار دارد. ذهبی در تهذیب التهذیب نقل کرده که حسن وراق و ابن حبان او را توثیق کرده‌اند (ذهبی، ۱۴۲۵، ج. ۸، ص. ۴۴۲). پس از او، عیسی بن عمر قرار دارد که در منابع رجالی معتبر از جمله الثقات ابن حبان با عنوان «القارئ» معرفی شده است (ابن حبان، ۱۳۹۳، ج. ۷، ص. ۲۳۳).

ابن حجر عسقلانی نیز در تهذیب التهذیب گزارش‌های توثیق او را از ابن معین و نسائی آورده است. سدی نیز، طبق گزارش ابن حجر در تهذیب التهذیب، از سوی احمد بن حنبل، عجلی و ابن حبان توثیق شده است (عسقلانی، ۱۴۴۳، ج. ۱، ص. ۱۵۹). در انتهای سند، انس بن مالک قرار دارد؛ صحابی شناخته‌شده و خادم پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، که بر اساس مبنای مشهور اهل سنت، عدالت او و تمامی صحابه مفروغ‌عنه است و نیازی به بررسی وثاقت آنان وجود ندارد (زرکشی، ۱۴۱۴، ج. ۶، ص. ۱۹۳).

با توجه به وثاقت همه راویان سند و اتصال کامل سلسله راویان، حدیث طبر بر اساس مبانی حدیث‌شناسی اهل سنت از حیث صحت ذاتی واجد شرایط حدیث صحیح است و می‌توان بر اساس همین مبنا در استنباط‌های اعتقادی و کلامی به آن استناد کرد.

۲-۱. صحت غیری حدیث

در برابر صحت ذاتی، که بر استجماع شرایط در همان سند واحد مبتنی است، صحت غیری حدیث ناظر به مواردی است که روایت به‌تنهایی و بر پایه تک‌سند در حد صحت نیست، اما از رهگذر تعدد طرق و هم‌گرایی شواهد، تقویت شده و به مرتبه احتجاج‌پذیری و صحت ارتقا می‌یابد. یکی از مهم‌ترین سازوکارهای این نوع تقویت، «اعتبار روایات از طریق تعدد طرق» است؛ رویکردی روش‌شناختی که ریشه در سنت حدیث‌پژوهی اهل سنت دارد و بر این اصل استوار است که کثرت طرق نقل برای یک حدیث، می‌تواند به تقویت اعتبار و حجیت آن بینجامد. بررسی آثار محدثان و فقهای برجسته این مذهب نشان می‌دهد که این قاعده، نه استثنایی موردی، بلکه اصلی پذیرفته‌شده در میان ایشان است.

بسیاری از حدیث‌پژوهان اهل سنت تصریح کرده‌اند که تعدد طرق ضعف هر یک از اسناد را تا حدی جبران می‌کند. ابن حجر عسقلانی بارها در فتح‌الباری در مورد روایاتی که طرق متعددی دارند، تعبیر «بِقَوَى بَعْضُهَا

بَعْضًا» را به کار برده و بر تقویت متقابل آن‌ها تأکید کرده است (عسقلانی، ۱۳۷۹، ج. ۱، صص. ۲۰۷ و ۲۹۲؛ ج. ۲، ص. ۱۰۳). شوکانی نیز مکرراً در نیل الأوطار، پس از ذکر طرق مختلف یک حدیث، در صورت وجود ضعف در برخی اسناد، جمع آن‌ها را موجب قوت و در نهایت، برپایی حجیت دانسته است (شوکانی، ۱۴۱۳، ج. ۱، صص. ۶۴ و ۱۹۵؛ ج. ۴، ص. ۳۳۷). همین منطق در سخنان مفسران و شارحان دیگری نیز بازتاب یافته است؛ از جمله مناوی در فیض القدير (مناوی، ۱۳۵۶، ج. ۶، ص. ۴۳۲)، عجلونی در کشف الخفاء (عجلونی، ۱۳۵۱، ج. ۱، ص. ۱۶۳) و صنعانی در سبل السلام (صنعانی، بی‌تا، ج. ۱، صص. ۵۹ و ۷۵).

در سطحی فراتر از صرف «قابل قبول شدن» حدیث، برخی از عالمان اهل سنت تصریح کرده‌اند که تعدد طرق می‌تواند حدیث ضعیف را تا درجه حسن بالا آورد. نووی، ضمن پذیرش اصل تقویت به واسطه طرق متعدد (نووی، بی‌تا، ج. ۱۸، ص. ۲۶۹؛ ج. ۱۶، ص. ۱۷۵؛ ج. ۱۷، ص. ۱۰)، به صراحت بر این نکته تأکید می‌کند که حدیث ضعیف، بر اثر کثرت طرق، ممکن است به حد حسن برسد و احتجاج‌پذیر گردد (نووی، بی‌تا، ج. ۷، ص. ۱۹۷). عسقلانی نیز در الإمتاع با تحلیل مراتب ضعف، تصریح می‌کند که اگر ضعف ناشی از سوء حفظ روایات باشد و طرق روایت فراوان گردد، این کثرت می‌تواند آن را به مرتبه حسن ارتقا دهد (عسقلانی، ۱۴۱۸، ص. ۷۰). ابن مینا، سپس مورد تأیید سیوطی (سیوطی، بی‌تا، ج. ۳، ص. ۱۰۲۸) و ابن عابدین (ابن عابدین، ۱۳۸۶، ج. ۱، ص. ۱۲۷) قرار گرفته است.

ابن تیمیه پا را از تقویت صرف روایت فراتر گذاشته و تصریح می‌کند که کثرت و تعدد طرق، نه تنها ضعف اسناد را جبران می‌کند، بلکه می‌تواند منشأ حصول علم گردد؛ بدین معنا که روایت - با وجود ضعف در راویان منفرد - بر اثر تکثیر طرق، به مرحله‌ای می‌رسد که علم عادی یا اطمینان نوعی به صدور را فراهم می‌آورد. وی می‌نویسد: «فَإِنَّ تَعَدُّ الطَّرِيقِ وَكَثْرَتَهَا يَقْوِي بَعْضُهَا بَعْضًا حَتَّىٰ قَدْ يَخْضُلُ الْعِلْمُ بِهَا وَلَوْ كَانَ النَّاقِلُونَ فُجَّارًا فَسَاقًا» (ابن تیمیه، ۱۴۱۶، ج. ۱۸، ص. ۲۶).

این تصریح مهم‌ترین نقطه اتکای رویکرد تطبیقی است: اگر تعدد طرق - با راویان فاسق - می‌تواند علم آور باشد، پس در جایی که برخی طرق حسن و دیگر طرق ضعیف‌اند، قوت حاصل از مجموعه، به طریق اولی، نه تنها به درجه حسن، بلکه به مرتبه صحت می‌رسد.

بر اساس این مبنا، نتیجه مباحث حدیث‌پژوهی اهل سنت چنین است:

- (۱) تعدد طرق - با ضعف اسناد - روایت را تقویت می‌کند.
 - (۲) اگر ضعف از نوع سوءحفظ باشد، تکثیر طرق آن را تا مرتبه حسن ارتقا می‌دهد.
 - (۳) اگر تکثیر به حدی برسد که سبب تقویت طرق گردد، روایت به مرتبه علم یا همان صحت می‌رسد.
 - (۴) اگر روایت دارای یک سند حسن لذاته باشد و سایر طرق آن نیز شرایط تبدیل شدن به حدیث حسن را داشته باشند، این ترکیب حدیث را از حسن فراتر برده و به صحت غیرمی‌رساند.
- این قاعده کاملاً مطابق با اصولی است که ابن تیمیه و دیگر محدثان عامه پذیرفته‌اند، و در واقع، آنان کثرت طرق را یکی از راه‌های اصلی اثبات صحت می‌دانند، نه صرفاً یکی از راه‌های رفع ضعف.

در چارچوب یادشده، احادیثی چون حدیث «مدینه» و حدیث «طیر» نیز مشمول همین سازوکار تعدد طرق هستند. شمار قابل توجهی از عالمان اهل سنت، از جمله ابن حجر مکی، علائی، شوکانی و عزیزی، به سبب تکثیر طرق نقل، دست کم به حسن این دو حدیث حکم کرده‌اند (هیتمی، ۱۴۱۳، صص. ۱۲۳-۱۲۴؛ علائی، ۱۴۰۵، ص. ۵۵؛ شوکانی، بی تا، ص. ۳۴۹؛ عزیزی، بی تا، ج. ۲، ص. ۶۳). با این حال، این داوری را باید «حداقلی» تلقی کرد؛ زیرا در پرتو مبانی حدیث‌شناسی متقدمان اهل سنت، به‌ویژه ابن خزیمه و ابن حبان، که اساساً میان حدیث «صحیح» و «حسن» تفکیک اصطلاحی روشنی قائل نبودند (سیوطی، بی تا، ج. ۱، ص. ۱۶۰)، بر همین اساس، در عمل، بسیاری از روایاتی که نزد متأخران در مرتبه حسن قرار می‌گیرند، در آثار آنان در زمره صحیح آمده است.

برای ارزیابی نهایی موقعیت این احادیث، توجه به تصریح سبکی درباره اقدام حاکم نیشابوری در جمع طرق حدیث طبر راهگشاست. سبکی بر این نکته تأکید می‌کند که: «وَعَايَةُ جَمْعِ هَذَا الْحَدِيثِ أَنَّهُ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ الْحَاكِمَ يَخْتَلِفُ بِصِحَّتِهِ» (سبکی، ۱۴۱۳، ج. ۴، ص. ۱۶۵). مفاد این عبارت آن است که از منظر سبکی، غایت تتبع و گردآوری طرق متعدد حدیث طبر، اثبات «صحت» آن نزد حاکم نیشابوری است، نه صرفاً اثبات مرتبه‌ای فروتر مانند حسن. بدین ترتیب، در پرتو هم‌گرایی این شواهد - حکم به حسن نزد متأخران، عدم تفکیک میان صحیح و حسن نزد متقدمان و تصریح سبکی بر حکم حاکم به صحت - می‌توان جایگاه این دسته از احادیث را در سطح روایات صحیح غیر تبیین کرد.

بدین سان، در یک چارچوب روش‌شناختی تطبیقی، می‌توان گفت که «صحت‌گیری» در احادیث امامت، تنها به معنای ارتقای روایت از ضعف به حسن نیست، بلکه در جایی محقق می‌شود که - حتی با فرض وجود ضعف یا حسن ابتدایی در برخی اسناد - کثرت و هم‌گرایی طرق، به حدی می‌رسد که بر اساس منطق مشترک حدیث‌پژوهان اهل سنت، موجب حصول اطمینان نوعی یا علم عادی به صدور شده و روایت را در مرتبه «صحت» قرار می‌دهد. چنین تکاثری، همان‌گونه که ابن تیمیه آن را منشأ علم دانسته و سبکی نیز در ارزیابی حدیث طبر حکم حاکم نیشابوری را بر «صحت» مبتنی می‌داند، یک قرینه نیرومند و فراسوی مکاتب حدیثی خاص به شمار می‌آید؛ قرینه‌ای عمومی و قابل کاربرد که می‌تواند به‌عنوان معیاری عام در اثبات صحت روایات امامت به کار گرفته شود.

۲. صحت اقراری

عالمان اهل سنت در اذعان و اقرار به صحت احادیث روش‌های مختلفی را پیش گرفته‌اند. برخی از آنان به صحت حدیثی خاص حکم داده‌اند، درحالی‌که گروهی دیگر تنها یک باب یا مجموعه‌ای از ابواب کتاب را شایسته صحت دانسته‌اند. در مقابل، دسته‌ای دیگر تمامی احادیث کتاب خود یا دیگران را به‌عنوان روایات صحیح پذیرفته‌اند. برخی از عالمان نیز حدیث را با قطع و جزم روایتگری نموده‌اند.

یکی از سنت‌های دیرین و پایدار در میان حدیث‌پژوهان، که از گذشته‌های دور تا به امروز استمرار یافته است، حکم دادن بر صحت احادیث بوده است. با این حال، در اندیشه ابن صلاح، در دوران او باب تصحیح

سند انسداد یافته است (ابن‌صلاح، ۱۴۰۶، ص. ۱۷). در مقابل وی، بسیاری از عالمان، از جمله نووی، بر این باورند که اهل زمانه معاصر نیز شایستگی تصحیح سند را دارند و این امر برای افرادی که توانمندی و آگاهی کافی در این حوزه را دارا باشند، مجاز است (نووی، ۱۴۰۵، ص. ۲۸). بلقینی نیز بر این نکته تأکید کرده که اهل فن از شایستگی تصحیح برخوردارند (بلقینی، بی‌تا، ص. ۱۵۹).

افزون بر این، حافظ عراقی در شرح کتاب ابن‌صلاح به این نکته اشاره کرده است که برخی از معاصران ابن‌صلاح، مانند ابن‌قطان، به تصحیح احادیث پرداخته‌اند. ابن‌قطان در کتاب «بیان الوهم و الایهام» برخی از احادیث را تصحیح کرده، و همچنین حافظ ضیاء‌الدین مقدسی کتاب «المختارة» را تدوین نموده و در آن به نقل روایات صحیح پرداخته است. از دیگر معاصران ابن‌صلاح می‌توان به منذری و دمیاطی اشاره کرد که در دوران خود به تصحیح احادیث پرداخته‌اند. در طبقه بعد از هم‌عصران ابن‌صلاح، که عصر شیوخ پرشمرده شده، نیز به تصحیح حدیث پرداخته‌اند، از جمله شیخ تقی‌الدین سبکی که حدیث ابن‌عمر در خصوص زیارت را تصحیح کرده است. ابن‌شیوه در میان دانشمندان اهل علم که از شایستگی علمی برخوردار بوده‌اند، استمرار داشته است، هرچند که گاهی برخی از آنان تصحیحات دیگران را نمی‌پذیرفتند، همان‌طور که در میان متقدمان نیز چنین بوده است (بقاعی، ۱۴۲۸، ص. ۱۷۲؛ سیوطی، بی‌تا، صص. ۱۵۸-۱۵۹).

زرکشی نیز به این نکته اشاره کرده است که بسیاری از متأخران به تصحیح احادیثی پرداخته‌اند که متقدمان به آن‌ها توجه نکرده بودند. از جمله ابن‌عالم می‌توان به ابن‌قطان، شاگرد او ابن‌مواق، ضیاء مقدسی، زکی منذری، مزی و ذهبی اشاره کرد (زرکشی، ۱۴۱۹، ص. ۱۵۸). ابن‌حجر عسقلانی نیز بر اشکالات متعدد دیدگاه ابن‌صلاح تأکید کرده است، از جمله اینکه بسیاری از هم‌عصران و عالمان پس از او به تصحیح سند پرداخته‌اند. افزون بر این، از کلام ابن‌صلاح چنین برمی‌آید که در اندیشه او، تصحیح احادیث متقدمان به‌طور کلی پذیرفتنی بوده است؛ اما این نگرش نادرست است، زیرا این دیدگاه به این معناست که احادیث صحیح نادیده گرفته شوند و احادیث غیرصحیح پذیرفته شوند. بسیاری از احادیثی که پیشوایان متقدم حکم به صحت آن‌ها داده بودند، در دوران متأخر مورد اشکال قرار گرفته و از درجه صحت خارج شده‌اند، به‌ویژه در مورد عالمانی چون ابن‌خزیمه و ابن‌حبان که تفاوتی بین حدیث صحیح و حسن قائل نبودند (سیوطی، بی‌تا، ص. ۱۵۹).

شوکانی پس از نقل گفته‌های ابن‌صلاح و نقد نووی بر آن، تأکید کرده است که جایز است به روایاتی احتجاج کرد که یکی از ائمه معتبر در غیر صحیحین آن‌ها را تصحیح کرده‌اند. همچنین، در متون حدیثی که به جمع‌آوری روایات صحیح اختصاص دارند، مانند صحیح ابن‌خزیمه، ابن‌حبان، و مستدرک حاکم، نیز جایز است به احادیث احتجاج کرد. علاوه بر این، احتجاج به مستخرجات صحیحین و احادیثی که یکی از ائمه حدیث، همچون حسن بودن آن‌ها حکم کرده‌اند، مجاز است، چراکه در میان جمهور، عمل به حدیث حسن مورد قبول است (شوکانی، ۱۴۱۳، ص. ۲۵). ابن‌تیمیه نیز تأکید کرده است که اهل اسلام در مورد احتجاج به احادیثی که عالمان حدیث تصحیح کرده‌اند، اتفاق نظر دارند (ابن‌تیمیه، ۱۴۱۶، ص. ۳۱۷).

بنابراین، به‌طور دقیق و مستند از کلام بزرگان اهل سنت می‌توان دریافت که تصحیحات عالمان متقدم و متأخر سنی، نه تنها قابل احتجاج، بلکه تأثیرگذار بر آرای رجالی و حدیثی دیگر پژوهشگران نیز است. به‌عنوان

مثال، سیوطی در مورد حدیث مدینه و با توجه به تصحیحات دیگران، صحت حدیث را ارتقا داده و اشاره می‌کند که پیش از آگاهی از تصحیح ابن جریر و حاکم برای حدیث علی و ابن عباس، به حدیث به‌عنوان «حسن» نگاه می‌کرد، اما پس از آگاهی از تصحیح‌های مذکور، یقین پیدا کرد که حدیث از درجه حسن به درجه صحت ارتقا یافته است (سیوطی، ۱۴۲۶، ص. ۴۴۶).

۱.۲. اظهار صحت حدیث

با توجه به پذیرفتنی بودن انواع اقرار علمای سنی به صحت احادیث، یکی از روش‌هایی که می‌تواند از این مسیر به صحت حدیث کمک کند، اظهار عالم سنی به صحت حدیث است. برای نمونه می‌توان برای اثبات صحت احادیث مدینه از اقرار حاکم نیشابوری (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱، ص. ۱۳۷)، ابن طلحه قرشی (قرشی، ۱۴۱۹، ص. ۹۸)، سبط ابن جوزی (سبط ابن جوزی، ۱۴۲۶، ص. ۱۶۷)، کیکلدی علانی (سخاوی، ۱۴۰۵، ص. ۱۷۰) و شمس‌الدین جزری (ابن جزری، بی‌تا، صص. ۶۹-۷۱) و برای اثبات صحت حدیث ولایت از شهادت بر صحت حاکم نیشابوری در المستدرک و ذهبی در تعلیق بر آن (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱، ص. ۱۴۳)، سیوطی در جمع الجوامع (سیوطی، ۱۴۲۶، ص. ۷۳۶) بهره جست؛ همین‌طور برای اثبات دیگر احادیث، مثل منزلت (ترمذی، ۱۹۹۶، ص. ۹۰)، طیر (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱، ص. ۱۴۱؛ ابن کثیر، ۱۴۱۸، ص. ۷۷) و تغلین (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱، ص. ۱۱۸؛ گنجی شافعی، بی‌تا، ص. ۵۰؛ هیتمی، ۱۴۱۷، ص. ۱۰۸؛ ابن کثیر، ۱۴۲۰، ص. ۲۰۱).

۲.۲. روایتگری در کتب صحیح‌نگاری

در سنت حدیثی اهل سنت، شماری از جوامع روایی و مصنفات حدیثی، از سوی خود مؤلفان یا از جانب دیگر دانشمندان، در زمره «کتب صحیح» قرار گرفته و اصل بر صحت تمام روایات آنها نهاده شده است. از مهم‌ترین این آثار می‌توان به «کتب شش‌گانه» (بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی، ابن ماجه و ابی‌داود) اشاره کرد که به‌عنوان کتب صحیح معرفی شده‌اند (حاجی‌خلیفه، ۱۹۴۱، ص. ۶۳۵؛ قنوجی، ۱۴۰۵، ص. ۱۲؛ فتنی‌گجراتی، ۱۳۸۷، ص. ۶۵).

در ادبیات حدیثی اهل سنت، تعبیر «صحت» گاه به‌صورت عام و ناظر به «مجموع کتب شش‌گانه» به کار رفته است؛ بدین معنا که همه این شش کتاب، در کل، در زمره «صحیح» شمرده شده‌اند. در عین حال، در مواردی دیگر، حکم به صحت به‌صورت خاص متوجه برخی از این کتب شش‌گانه شده است؛ مانند صحیح بخاری (طیار، ۱۴۴۱، ص. ۴۸۹)، صحیح مسلم (نووی، ۱۳۹۲، ص. ۱۴) و سنن ترمذی (ابن‌اثیر، ۱۳۹۲، ص. ۱۹۳). افزون بر این، درباره آثاری چون مستخرجات بخاری و مسلم (عراقی، ۱۴۲۳، ص. ۱۱۹)، صحیح ابن خزیمه (عسقلانی، ۱۴۱۹، ص. ۲۷؛ شوکانی، ۱۴۱۳، ص. ۲۵)، صحیح ابن حبان (سیوطی، بی‌تا، ص. ۱۱۵؛ شوکانی، ۱۴۱۳، ص. ۲۵)، و نیز برخی از منابع مناقب و فضائل، مانند کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب علیه‌السلام (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۳۶-۴۰)، وسیلة المآل فی عدّ مناقب الال علیهم‌السلام (باکثیر مکی، ۱۴۴۳، صص. ۸-۳)، أسنی المطالب فی مناقب علی بن ابی طالب علیه‌السلام (ابن جزری، بی‌تا، صص. ۶۹-۷۱)، وسیلة النجاة فی مناقب الحضرات علیهم‌السلام (لکهنوی، ۱۴۰۴، ص. ۹۰۱)، مرآة المؤمنین فی احوال اهل بیت سید

المرسلین علیهم السلام (لکهنوی، ۱۴۰۴، ص. ۵۵)، مشارق الأنوار النبویة من صحاح الأخبار المصطفویة (لکهنوی، ۱۴۰۴، ص. ۸۷۳)، نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البيت الأطهار علیهم السلام (بدخشی، ۱۳۶۲، صص. ۷۳-۷۴) و تذکرة خواص الامه فی معرفة الائمه علیهم السلام (سبط ابن جوزی، ۱۴۲۶، ص. ۱۵۵)، نیز بر صحت روایات مندرج در آن‌ها تأکید شده است.

بر این اساس، در چارچوب رویکرد تطبیقی این پژوهش، هرگاه حدیثی از احادیث امامت در یکی از این منابعی که اصل بر صحت روایات آن‌ها نهاده شده است به دست آید، می‌توان آن را - بر پایه مبانی درونی حدیث‌پژوهی اهل سنت - در شمار احادیث صحیح به حساب آورد. شماری از مهم‌ترین روایات ناظر به جایگاه امیرالمؤمنین علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام، دقیقاً در همین دسته از منابع نقل شده‌اند که مبنای صحت و قبول در آن‌ها مفروض گرفته می‌شود.

از جمله، حدیث منزلت در صحیح بخاری، صحیح مسلم، سنن ترمذی و صحیح ابن حبان نقل شده است (بخاری، ۱۳۷۹، ص. ۱۹؛ مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۱۲۰؛ ترمذی، ۱۹۹۶، ص. ۹۰؛ ابن حبان، ۱۴۳۳، ص. ۱۹۰). همچنین حدیث رایت در صحاح بخاری و مسلم و نیز در سنن ترمذی آمده است (بخاری، ۱۳۷۹، ص. ۴۷؛ مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۱۹۵؛ ترمذی، ۱۹۹۶، ص. ۸۶). حدیث تقلین در صحیح مسلم، صحیح ابن خزیمه و سنن ترمذی جای دارد (مسلم، ۱۳۳۴، ص. ۱۲۳؛ ابن خزیمه، بی‌تا، ص. ۶۲؛ ترمذی، ۱۹۹۶، ص. ۱۲۵). و حدیث غدیر نیز در صحیح ابن حبان روایت شده است (ابن حبان، ۱۴۳۳، ص. ۱۹۴).

همین‌گونه، مجموعه‌ای از احادیث بنیادین امامت در کتاب موسوم به «صحیح» کفایة الطالب نیز با تصریح مؤلف بر صحت آن‌ها گرد آمده است؛ از جمله: حدیث ولایت (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۳۶-۴۰)، حدیث نور (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۳۱۴-۳۱۵)، حدیث مدینه (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۲۲۰-۲۲۳)، حدیث تقلین (گنجی شافعی، بی‌تا، ص. ۲۵۹)، حدیث غدیر (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۵۶-۶۳)، حدیث تشبیه (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۱۲۱-۱۲۲)، حدیث منزلت (گنجی شافعی، بی‌تا، صص. ۲۸۱-۲۸۷)، حدیث طیر (گنجی شافعی، بی‌تا، ص. ۱۵۵) و حدیث سفینه (گنجی شافعی، بی‌تا، ص. ۳۷۸).

بدین‌سان، اتکا به حضور روایات امامت در کتب صحیح، در چارچوب این پژوهش به‌عنوان یکی از معیارهای معتبر اثبات صحت به‌درستی قابل بهره‌برداری است.

۳-۲. روایتگری به صورت قطع و جزم (ارسال مسلم)

پس از معیار پیشین که بر جایگاه روایات امامت در کتب صحیح تکیه داشت، می‌توان از شیوه روایتگری خود محدثان نیز، به‌عنوان معیاری مستقل برای اثبات صحت احادیث بهره برد. یکی از مهم‌ترین نشانه‌های این شیوه، نقل حدیث با صیغه‌های جزم است؛ امری که در منطق حدیث‌پژوهی اهل سنت، به‌منزله اظهار قطع و اطمینان راوی نسبت به صدور روایت تلقی می‌شود و در این پژوهش، در عرض سایر معیارها مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در حوزه نقل حدیث، استفاده از صیغه‌های جزم توسط نویسندگان و محدثان، نشان‌دهنده قطعیت و اطمینان آن‌ها نسبت به صحت روایات است. این ویژگی در متون حدیثی برجسته، به‌عنوان معیاری برای تشخیص صحت روایت مورد توجه قرار گرفته است. برای نمونه، نووی تأکید می‌کند که هنگام نقل احادیث

صحیح یا حسن، لازم است از عباراتی نظیر «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وآله] وَسَلَّمَ كَذَا أَوْ فَعَلَهُ» استفاده شود، که دلالت بر قطعیت و اطمینان نسبت به صحت روایت دارند. اما در مواجهه با احادیث ضعیف، ضروری است عباراتی مانند «رُوي عَنْهُ كَذَا أَوْ جَاءَ عَنْهُ كَذَا أَوْ يَزْوَى أَوْ يَذْكُرُ أَوْ يَحْكِي أَوْ يَقَالُ أَوْ بَلَّغْنَا» به کار گرفته شود، که نمایانگر عدم قطعیت در اعتبار روایت هستند (نووی، ۱۳۹۲، ص. ۷۱).

سیوطی نیز در تدریب الراوی تصریح می‌کند که نقل حدیث با صیغه‌های جزم از قبیل «قَالَ، فَعَلَّ، أَمَرَ، رَوَى، ذَكَرَ فُلَانٌ» به معنای تأیید ضمنی صحت آن از سوی راوی است. به باور وی، راوی تنها در صورتی مجاز است از این صیغه‌ها استفاده کند که از صحت حدیث اطمینان کامل داشته باشد (سیوطی، بی‌تا، ص. ۱۲۵). در همین اثر، سیوطی پس از نقل حدیثی از ابی بن کعب درباره فضایل قرآن، به اشتباهات مفسرانی همچون ثعلبی، واحدی، زمخشری و بیضاوی در این موضوع اشاره می‌کند. عراقی نیز با تأکید بر لزوم ذکر سند احادیث در هنگام نقل آن‌ها بیان می‌کند که مفسرانی نظیر ثعلبی و واحدی، به دلیل ذکر سند و اگذاری بررسی اعتبار آن به خواننده، قابل عذر هستند؛ اما مفسرانی که بدون ذکر سند، روایت را با صیغه جزم نقل کرده‌اند، مرتکب خطای فاحش‌تری شده‌اند. این دیدگاه نشان‌دهنده اهمیت توجه به نقص‌ها و ایرادات موجود در سند احادیث هنگام نقل آن‌ها با قطعیت است (سیوطی، بی‌تا، ص. ۳۴۱).

با این حال، حذف اسناد احادیث در برخی موارد، به‌ویژه به‌منظور کاهش حجم کتاب یا تسهیل دسترسی خواننده به متن، ممکن است بدون اشاره تفصیلی به اسناد صورت گیرد؛ در چنین مواردی، نگارنده معمولاً منابع اصلی حدیث را ذکر می‌کند. در این شرایط، استفاده از صیغه جزم نمی‌تواند به‌عنوان دلیلی قطعی بر صحت روایت قلمداد شود، اما می‌توان چنین برداشت کرد که حدیث، دست‌کم از نظر نویسنده، «موضوع» (جلی) نیست؛ چرا که نقل احادیث موضوعه بدون نقد آن جایز دانسته نمی‌شود.

بر این اساس، در چارچوب رویکرد تطبیقی، هرگاه حدیثی از احادیث امامت در منابع اهل سنت با صیغه جزم و در قالب «ارسال مسلم» نقل شود، همین نوع روایتگری می‌تواند به‌خودی‌خود یکی از معیارهای مستقل اثبات صحت آن روایت به شمار آید. شماری از مهم‌ترین روایات ناظر به جایگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام و اهل بیت علیهم‌السلام، دقیقاً به همین شیوه و با صیغه‌های جزم در منابع اهل سنت نقل شده‌اند؛ روایاتی چون حدیث ولایت، حدیث مدینه و حدیث تکلین.

حدیث ولایت به‌صورت قطعی و با «ارسال مسلم» توسط راغب اصفهانی در کتاب محاضرات الأدباء و محاورات الشعراء و البلغاء نقل شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۲۰، ص. ۴۹۴). همچنین حدیث مدینه از منابع مختلفی همچون زین الفتی اثر عاصمی (عاصمی، بی‌تا، صص. ۱۹۰-۱۹۲)، فصول مهمه فی معرفة الائمة از ابن صباغ مالکی (ابن صباغ، ۱۴۲۲، صص. ۲۰۳-۲۰۴) و اشعة اللمعات، شرح فارسی مشکاة از عبد الحق دهلوی (بخاری دهلوی، ۱۳۸۹، ص. ۵۱۳، ش. ۶۰۶۹) به‌صورت جزمی بازتاب یافته، و حدیث ثقلین از سوی طیبی در کاشف شرح مشکاة به‌صورت جزمی روایت شده است (طیبی، ۱۴۱۷، ص. ۳۹۰۳).

بدین‌سان، روایتگری به‌صورت قطع و جزم در کنار معیار اتکا به «کتب صحیح»، به‌مثابه معیاری مستقل در اثبات صحت احادیث امامت به کار می‌رود.

۳. صحت احتجاجی

احتجاج به حدیث در مباحث کلامی به این معناست که روایت، به‌عنوان مبنایی مستدل و حجتی قابل اتکا برای اثبات یک نظریه یا عقیده به کار گرفته شود. چنین استنادی تنها زمانی از منظر علمی موجه است که حدیث، پیشاپیش از حیث سند و محتوا، معیارهای اعتبار را پشت سر گذاشته باشد. به بیان دقیق‌تر، ارزیابی روشمند صحت سند و مطابقت محتوای حدیث با موازین علمی، شرط اساسی برای بهره‌گیری از آن در مقام احتجاج است؛ از این‌رو هر روایتی که از نظر سندی و دلالتی در معرض تردید باشد و محک نقد را نگذرانده باشد، قابلیت حجت و استناد در استدلال‌های کلامی را نخواهد داشت. به تعبیر دیگر، استناد یک حدیث‌پژوه به روایتی در مقام احتجاج، متضمن نوعی «اذعان عملی» به اعتبار و صحت آن روایت است.

در همین راستا، ابن تیمیه در کتاب بیان تلبیس جهیمیه نمونه‌ای عینی از این نوع استدلال را گزارش می‌کند که نشان‌دهنده اهمیت معیارهای صحت نزد محدثان است. او یادآور می‌شود که حافظ ابومحمد ابن حزم، در مقام اثبات گرد بودن افلاک، به روایتی استناد کرده است که صحت آن نزد وی محرز بوده است. ابن تیمیه تصریح می‌کند که ابن حزم، به‌عنوان عالمی برجسته و مستقل، تنها بر پایه روایاتی احتجاج می‌کند که از نظر سندی و محتوایی معتبر باشند و در این زمینه به تقلید از دیگران تن نمی‌دهد (ابن تیمیه، ۱۴۲۶، صص. ۲۵۷-۲۵۸). این گزارش به‌خوبی نشان می‌دهد که «احتجاج بالفعل» به یک حدیث، در منطق عالمان اهل سنت، متوقف بر قبول صحت آن روایت است.

بر این اساس، در چارچوب رویکرد تطبیقی، هرگاه حدیثی از احادیث امامت در منابع اهل سنت در مقام استدلال و با رویکرد احتجاجی مورد استناد قرار گیرد، همین نحوه به‌کارگیری، می‌تواند به‌خودی‌خود یکی از معیارهای مستقل اثبات صحت آن روایت به شمار آید. شماری از روایات ناظر به جایگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام دقیقاً به همین شیوه و در سیاق احتجاج کلامی یا دفاع از فضائل، در آثار اهل سنت به کار رفته‌اند. از جمله مصادیق روشن این نوع احتجاج، حدیث مدینه است. ابوالحجاج بلوی با تمسک به این روایت، به توهین‌های حجاج ملعون پاسخ گفته و در صدد اثبات مقام علمی امیرالمؤمنین علیه‌السلام برآمده است (بلوی، ۲۰۰۹، صص. ۲۷۴-۲۷۵). دولت‌آبادی نیز در هدایة السعداء همین حدیث را در ردّ طعن‌های مخالفان و تأیید فضایل امیرالمؤمنین علیه‌السلام به کار گرفته است (لکهنوی، ۱۴۰۴، ج. ۱۴، ص. ۲۷۱). افزون بر این، نوربخشی در مفاتیح الاعجاز شرح گلشن راز با استناد به این روایت، اقریب امیرالمؤمنین علیه‌السلام به پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله را برجسته ساخته است (لکهنوی، ۱۴۰۴، ج. ۱۴، ص. ۲۹۱) و وصایی شافعی نیز برای تأکید بر برتری علمی امیرالمؤمنین علیه‌السلام به همین حدیث استدلال کرده است (لکهنوی، ۱۴۰۴، ج. ۱۴، ص. ۳۷۰).

۴. صحت توصیفی

در این رویکرد، هنگامی که محدث یا عالم برجسته‌ای در اثر خود، برای معرفی یک شخصیت دینی از وصفی برگرفته از حدیث استفاده می‌کند، این کاربرد در حکم نوعی تأیید ضمنی صحت آن روایت تلقی می‌شود. در واقع، عمل تکیه بر یک وصف روایی در مقام معرفی و توصیف، معمولاً مسبوق به داوری حدیثی است؛ از این‌رو،

استفاده عملی عالم از روایت - که معمولاً پس از بررسی‌ها رخ می‌دهد - گاه از یک تصریح لفظی کوتاه به صحت، گویاتر و معتبرتر ارزیابی می‌گردد. چون محدثان و عالمان صاحب‌نام، به سبب جایگاه علمی و مسئولیت معرفتی خود، عادتاً تنها از روایاتی برای توصیف شخصیت‌ها استفاده می‌کنند که نسبت به صحت آن‌ها اطمینان داشته باشند. این قرینه، هنگامی که یک وصف روایی در آثار عالمان متعدد و در ادوار گوناگون تکرار و تثبیت شود، قوت بیشتری می‌یابد و می‌تواند به عنوان یکی از شواهد مهم بر صحت روایت مورد استناد قرار گیرد. به عنوان نمونه، کاربرد وسیع وصف «باب مدینه العلم» برای امام علی علیه السلام توسط بیش از ۳۵ عالم برجسته اهل سنت (لکهنوی، ۱۴۰۴، ج. ۱۴، صص. ۱۳-۱۴) نشان‌دهنده نوعی پذیرش عمومی نسبت به مضمون این حدیث در سنت حدیثی ایشان است.

برای نمونه، عاصمی (عاصمی، بی تا، ص. ۶۷۵)، سمعانی (سمعانی، ۱۳۹۶، ج. ۸، ص. ۱۸۴)، محب طبری (محب طبری، بی تا، ج. ۳، ص. ۱۵۹)، اخطب خوارزمی (خوارزمی، ۱۴۱۱، ص. ۴۰)، مناوی (مناوی، ۱۳۵۶، ج. ۱، ص. ۵۱) و ابن حجر مکی (هیتمی، ۱۴۱۳، ص. ۱۷۵) همگی امیرالمؤمنین علیه السلام را با عنوان «باب مدینه العلم» توصیف کرده‌اند. ابونعیم امام علی علیه السلام را «باب مدینه الحکیم و العلوم» نامیده است (ابونعیم اصفهانی، ۱۳۹۴، ج. ۱، ص. ۶۱). گنجی او را «باب علمه» خوانده است (گنجی شافعی، بی تا، صص. ۱۵۸-۱۶۰) و زرنندی از تعبیر «باب مدینه علمه» (زرنندی، ۱۴۲۵، ص. ۲۴) و نیز «بانه لدار الحکمة و مدینه العلم باب» بهره برده است (زرنندی، ۱۴۲۵، ص. ۷۴).

بنابراین، تکرار چنین اوصافی در آثار عالمان مختلف، نشان می‌دهد که وصف روایی «باب مدینه العلم» و مشتقات آن، در سنت علمی اهل سنت نه صرفاً تعارفی ادبی، بلکه نشانه اعتماد جدی بر مضمون حدیث و شاهدی مهم بر صحت توصیفی آن به شمار می‌آید.

۵. صحت همسانی

مقصود از صحت همسانی آن است که همانندی کامل دو سند و اثبات صحت یکی از آن‌ها، به لحاظ علمی مستلزم سرایت همان حکم به دیگری است؛ زیرا اصول و معیارهایی که بر یکی از این دو سند تطبیق شده، به سبب اشتراک کامل سلسله راویان، درباره سند دیگر نیز صادق خواهد بود. این نکته به ویژه در مواردی اهمیت می‌یابد که سلسله اسناد کاملاً یکسان باشد؛ در چنین وضعی، پذیرش صحت یکی از احادیث، در اصل، مستلزم پذیرش صحت حدیث دیگر است، مگر آنکه قرینه‌ای معارض یا دلیل تازه‌ای برای رد یکی از آن دو ارائه شود. بر این اساس، در چارچوب رویکرد تطبیقی، هرگاه حدیثی - فارغ از موضوع آن - که یکی از ائمه رجال به صراحت سندش را صحیح و ناقلانش را ثقة دانسته است، دارای سندی همسان با یکی از احادیث امامت باشد، همان حکم صحت به صورت «همسان» به حدیث امامت نیز سرایت می‌کند؛ مگر آنکه قرینه‌ای معارض بر رد یکی از آن دو اقامه شود. نمونه روشنی از کاربری این معیار را می‌توان در مورد حدیث ولایت مشاهده کرد.

در سند حدیث ولایت، که توسط ابن‌عبدالبر در استیعاب نقل شده، از طرابلسی و ابوعوانه تا ابن‌عباس، یعنی «ابو عوانة عن أبي بلج عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس»، سلسله‌ای از راویان را در بر می‌گیرد که مورد وثوق‌اند.

این روایت بیان می‌کند که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله علی علیه‌السلام را ولی هر مؤمن پس از خود دانسته است: «انت ولی کل مؤمن من بعدی» (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ص. ۳۰۱). در بررسی حدیث دیگری با همین سند، ابن‌عبدالبر تصریح می‌کند که این سند از نظر صحت و اعتبار راویان هیچ ضعیفی ندارد و تمامی ناقلان آن موثق‌اند: «قال ابو عمر هذا اسناد لا طعن فيه لاحد لصحته و ثقة نقلته» (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ص. ۳۰۲).

همسانی در سند این دو روایت، موجب اشتراک آن‌ها در حکم می‌شود؛ به عبارت دیگر، چون سند حدیث ولایت و حدیث مورد تصریح ابن‌عبدالبر کاملاً مشترک است، حکم به صحت سند، برای هر دو روایت معتبر خواهد بود. در تأیید این نکته می‌توان سه وجه را برجسته ساخت:

۱. فقدان هرگونه طعن در سند؛

۲. استفاده از لفظ «لصحته» که به‌صراحت بر صحت سند دلالت دارد؛

۳. به‌کارگیری عبارت «ثقة نقلته» که نشانگر وثاقت تمامی راویان سند است.

این تعبیر نشان می‌دهد که پذیرش صحت این سند، بر نبود هیچ‌گونه نقد یا ایراد معتبر در آن استوار است و صحت سند، به‌صورت یک اصل کلی در کلام ابن‌عبدالبر مفروض گرفته شده است. به‌کارگیری عبارت «لصحته» حکایت از این دارد که از منظر او، سند از جهت معیارهای صحت خالی از اشکال است، و تعبیر «ثقة نقلته» نیز تأکید می‌کند که همه راویان این سلسله در دایره وثاقت جای می‌گیرند. بازگویی این سخن توسط مزی (مزی، ۱۴۱۳، ج. ۲۰، ص. ۴۸) نشان می‌دهد که این ارزیابی در سنت رجالی بعدی نیز پذیرفته شده است.

نتیجه‌گیری

مسئله اصلی این پژوهش، تبیین چارچوبی روش‌شناختی برای اثبات صحت احادیث امامت بر پایه مبانی پذیرفته‌شده در علوم حدیث اهل سنت بود؛ به‌گونه‌ای که استناد شیعیان در فضای گفت‌وگوی کلامی، بر همان اصولی تکیه کند که طرف مقابل آن‌ها را حجت می‌داند.

در این مقاله نشان داده شد که صحت احادیث امامت را نمی‌توان به یک مسیر واحد فروکاست، بلکه می‌توان از هشت روش در قالب پنج عنوان اصلی بهره برد: «صحت مبنایی» (ذاتی و غیره) بر اساس تعریف صحیح و شروط پنج‌گانه آن و تقویت به تعدد طرق؛ «صحت اقراری» از راه تصریح به صحت، ورود در کتب صحیح‌نگار و نقل با صیغه جزم؛ «صحت احتجاجی» از طریق کاربست حدیث در مقام استدلال؛ «صحت توصیفی» بر پایه کاربرد مکرر اوصاف روایی چون «باب مدینه العلم» در معرفی امیرالمؤمنین علیه‌السلام؛ و «صحت همسانی» بر اساس سرایت حکم صحت از سند مورد تصریح رجالیان به همه روایات هم‌سند.

برآیند پژوهش آن است که با به‌کارگیری این دستگاه هشت‌گانه روشی، می‌توان در چارچوب مبانی خود اهل سنت برای طیفی از احادیث امامت حکم به صحت نماید و بدین‌وسیله بنیان استدلال‌های کلامی شیعه در باب امامت را به‌صورت روشمند استحکام بخشید.

منابع

- بخاری دهلوی، عبدالحق. (١٤٠٦). مقدمة فی أصول الحديث. بیروت: دار البشائر الإسلامية.
- سبط ابن جوزی، یوسف بن قزوغلی. (١٤٣٤). مرآة الزمان فی تواریخ الأعیان. دمشق: دار الرسالة العالمية.
- سبکی، علی بن عبدکافی. (١٤١٣). طبقات الشافعية الكبرى. بی.جا.
- ابن ابی خزیمه. (بی.تا). صحیح ابن خزیمه. بیروت: المكتب الإسلامي.
- ابن تیمیه، ابوالعباس. (١٤٢٦). بیان تلبیس الجهمیة. عربستان: مجمع الملك فهد.
- ابن تیمیه، ابوالعباس. (١٤١٦). مجموع الفتاوی. مدینه: مجمع الملك فهد.
- ابن جزری، محمد بن محمد. (بی.تا). أسنى المطالب فی مناقب سيدنا علی بن أبی طالب كرم الله وجهه. اصفهان.
- ابن صباغ، علی بن محمد. (١٤٢٢). الفصول المهمة فی معرفة الأئمة. قم: دار الحديث.
- ابن صلاح، عثمان بن عبد الرحمن. (١٤٠٦). معرفة أنواع علوم الحديث (مقدمة ابن الصلاح). بیروت: دار الفكر المعاصر.
- ابن کثیر، ابوالفداء. (١٤٢٠). تفسیر القرآن العظیم. بی.جا.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (١٤١٨). البداية والنهاية. بی.جا.
- ابن اثیر، مجدالدین ابوالسعادات. (١٣٩٢). جامع الأصول فی أحادیث الرسول. بی.جا.
- ابن حبان، ابوهاتم. (١٤٣٣). المسند الصحیح. بیروت: دار ابن حزم.
- ابن حبان، ابوهاتم. (١٣٩٣). الثقات. حیدرآباد: دائرة المعارف العثمانية.
- ابن عبدین. (١٣٨٦). رد المحتار علی الدر المختار. مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده.
- ابن عبد البر. (١٤١٢). الاستيعاب فی معرفة الأصحاب. بیروت: دار الجیل.
- ابونعیم اصفهانی، ابونعیم. (١٣٩٤). حلیة الأولیاء وطبقات الأصفیاء. مصر: مطبعة السعادة.
- احمد بن حنبل. (١٤٢١). مسند الإمام أحمد بن حنبل. بی.جا.
- باکثیر مکی، احمد بن الفضل. (١٤٤٣). وسیلة المأل فی عدّ مناقب الال. جدہ: الدار الناشرة.
- بخاری دهلوی، عبدالحق. (١٣٨٩). أشعة اللّمعات زاهدان: فاروق اعظم.
- بدخشی، محمد بن رستم. (١٣٦٢). نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البيت الأطهار علیهم السلام. اصفهان: مكتبة الإمام أميرالمؤمنين العامة.
- بقاعی، برهان الدین. (١٤٢٨). النکت الوفیة بما فی شرح الألفية. بی.جا.
- بلقینی، عمر بن رسلان. (بی.تا). مقدمة ابن الصلاح ومحاسن الاصطلاح. بی.جا.
- بلوی، ابوالحجاج. (٢٠٠٩). كتاب ألف باء فی أنواع الآداب وفنون المحاضرات واللغة. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- بیهقی، ابوبکر. (١٤٣٧). المدخل إلى علم السنن. قاهره: دار الیسر للنشر والتوزیع.
- ترمذی، ابوعیسی. (١٩٩٦). الجامع الكبير (سنن الترمذی). بیروت: دار الغرب الإسلامي.
- حاجی خلیفه، مصطفی. (١٩٤١). كشف الظنون عن أسامی الكتب والفنون. بغداد: مكتبة المثنی.
- حاكم نیشابوری. (١٤١١). المستدرک علی الصحیحین. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- خوارزمی، موفق بن احمد بن محمد المکی. (١٤١١). المناقب. قم: مؤسسة النشر الإسلامي.
- ذهبی، شمس الدین. (١٤١٣). الکاشف. بی.جا.
- ذهبی، شمس الدین. (١٤٢٥). تذهیب تهذیب الکمال فی أسماء الرجال. بی.جا.

- ذهبی، شمس الدین. (۱۴۰۵). سیر أعلام النبلاء، بی جا.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۲۰). محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء. بیروت: شركة دار الأرقم بن أبی الأرقم.
- زرکشی، بدرالدین. (۱۴۱۴). البحر المحيط فی أصول الفقه، بی جا.
- زرکشی، بدرالدین. (۱۴۱۹). النکت علی مقدمة ابن الصلاح. ریاض: أضواء السلف.
- زرندی، محمد بن یوسف. (۱۴۲۵). نظم درر السمطين فی فضائل المصطفى و المرتضى و البتول و السبطین. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- سبط ابن جوزی، یوسف بن قزواغلی. (۱۴۲۶). تذکرة الخواص من الأمة بذکر خصائص الأئمة. قم: المجمع العالمی لأهل البيت علیهم السلام.
- سبکی، علی بن عبدالکافی. (۱۴۱۳). طبقات الشافعية الكبرى. بی جا: هجر للطباعة والنشر والتوزيع.
- سخاوی، محمد. (۱۴۰۵). المقاصد الحسنة فی بیان کثیر من الأحادیث المشتهرة علی الألسنة. بیروت: دار الكتاب العربی.
- سمعانی، ابوسعید عبدالکریم. (۱۳۹۶). الأنساب. بیروت: محمد أمين دمج.
- سیوطی، جلال الدین. (بی تا). تدريب الراوی فی شرح تقریب التلوی. ریاض: دار طيبة.
- سیوطی، جلال الدین. (۱۴۲۶). جمع الجوامع (الجامع الكبير). قاهره: الأزهر الشريف.
- شوکانی، محمد بن علی. (بی تا). الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة. بیروت: دار الكتب العلمية.
- شوکانی، محمد بن علی. (۱۴۱۳). نیل الأوطار. مصر: دار الحديث.
- صنعانی، محمد بن إسماعیل. (بی تا). سبل السلام. بی جا.
- طبری، محب الدین. (بی تا). الریاض النضرة فی مناقب العشرة. بیروت: دار الكتب العلمية.
- طیار، احمد بن ناصر. (۱۴۴۱). تقریب فتاوی ابن تیمیة عربستان: دار ابن الجوزی للنشر والتوزيع.
- طیبی، حسین بن عبدالله. (۱۴۱۷). شرح مشکاة المصابیح. ریاض: مكتبة نزار مصطفى الباز.
- عجلونی، اسماعیل بن محمد. (۱۳۵۱). كشف الخفاء ومزيل الإلباس عما اشتهر من الأحادیث علی ألسنة الناس. قاهره: مكتبة القدسی.
- عراقی، ابوالفضل. (۱۴۲۳). شرح التبصرة والتذكرة (ألفية العراقي). بیروت: دار الكتب العلمية.
- عزیزی، علی. (بی تا). السراج المنیر شرح الجامع الصغیر. بریده: مركز النخب العلمية.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۱۸). الإمتاع بالأربعین المتباینة السماع. بیروت: دار الكتب العلمية.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۱۹). التلخیص الحبير فی تخريج أحادیث الرافعی الكبير. بی جا.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۰۴). النکت علی كتاب ابن الصلاح. مدینه: عمادة البحث العلمي بالجامعة الإسلامية.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۰۵). تعليق التعليق. بیروت: المكتب الإسلامي.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۴۳). تهذیب التهذیب. امارات: جمعية دار البر.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۴۲۱). نزهة النظر فی توضیح نخبة الفكر فی مصطلح أهل الأثر. دمشق: مطبعة الصباح.
- عاصمی، ابومحمد احمد بن محمد بن علی. (بی تا). زین الفتی فی شرح هل أتى. بی جا: مركز إحياء التراث الإسلامي.
- عسقلانی، ابن حجر. (۱۳۷۹). فتح الباری بشرح صحيح البخاری. بیروت: دار المعرفة.
- علائی، صلاح الدین. (۱۴۰۵). النقد الصحيح لما اعترض من أحادیث المصابیح. بی جا.
- فتنی گجراتی، محمدطاهر. (۱۳۸۷). مجمع بحار الأنوار فی غرائب التنزیل ولطائف الأخبار. حیدرآباد دکن: مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية.
- قرشی، ابوسالم کمال الدین محمد بن طلحة. (۱۴۱۹). مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول. بیروت: مؤسسة البلاغ.

- فنجی، صديق حسن خان. (١٤٠٥). الحطة في ذكر الصحاح الستة. بيروت: دار الكتب التعليمية.
- گنجی، محمد بن يوسف. (بی تا). كفاية الطالب في مناقب علي بن أبي طالب عليه السلام. بی جا.
- محبی، محمدمبین. (بی تا). خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر. بيروت: دار صادر.
- مزی، جمال الدين ابوالحجاج يوسف. (١٤٠٣). تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف. بيروت: المكتب الإسلامي.
- مزی، جمال الدين ابوالحجاج يوسف. (١٤١٣). تهذيب الكمال في أسماء الرجال. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- مسلم، قشیری. (١٣٣٤). الجامع الصحيح (صحيح مسلم). ترکیه: دار الطباعة العامرة.
- مناوی، عبدالرؤوف. (١٣٥٦). فيض القدير شرح الجامع الصغير. قاهره: المكتبة التجارية الكبرى.
- نسائی، احمد بن شعیب. (١٤٠٦). خصائص أمير المؤمنين علي بن أبي طالب. كويت: مكتبة المعلا.
- نووی، ابوزکریا محبی الدين يحيى بن شرف. (١٤٠٥). التقريب والتيسير لمعرفة سنن البشير النذير في أصول الحديث. بيروت: دار الكتاب العربي.
- نووی، ابوزکریا محبی الدين. (بی تا). المجموع شرح المهذب. بی جا.
- نووی، ابوزکریا محبی الدين. (١٣٩٢). المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج. بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- هيتمی، احمد بن محمد. (١٤١٧). الصواعق المحرقة على أهل الرفض والضلال والزندقة. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- هيتمی، احمد بن محمد. (١٤١٣). تطهير الجنان واللسان عن ثلب معاوية بن أبي سفيان. طنطا: دار الصحابة للتراث.

References

- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1379 AH [1959/1960 CE]). *Faṭḥ al-Bārī bi-Sharḥ Ṣaḥīḥ al-Bukhārī* [Divine Aid in Commenting on Ṣaḥīḥ al-Bukhārī]. Beirut: Dār al-Ma‘rifah.
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1404 AH [1983/1984 CE]). *al-Nukat ‘alā Kitāb Ibn al-Ṣalāḥ* [Remarks on Ibn al-Ṣalāḥ’s Book]. Medina: ‘Imādat al-Baḥṭh al-‘Ilmī bi-al-Jāmi‘ah al-Islāmīyah.
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1405 AH [1984/1985 CE]). *Ta’līq al-Ta’līq [Annotated Commentary]*. Beirut: al-Maktab al-Islāmī.
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1418 AH [1997/1998 CE]). *al-Imtā‘ bi-al-Arba‘īn al-Mutabāyinah al-Samā‘* [Delight in the Forty Divergent Transmissions]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1419 AH [1998/1999 CE]). *al-Talkhīṣ al-Ḥabūr fī Takhrij Aḥādīth al-Rāfi‘ al-Kabīr* [The Concise Expert: Tracing the Traditions of al-Rāfi‘ al-Kabīr]. [n.p.].
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1421 AH [2000/2001 CE]). *Nuzhat al-Nazar fī Tawḍīḥ Nukhbat al-Fikar fī Muṣṭalah Ahl al-Athar* [The Delight of the Gaze: Clarifying “The Elite Thought” on the Terminology of the Traditionists]. Damascus: Maṭba‘at al-Ṣabāḥ.
- ‘Asqalānī, Ibn Ḥajar. (1443 AH [2021/2022 CE]). *Tahdhīb al-Tahdhīb* [The Refinement of Refinement]. United Arab Emirates: Jam‘iyat Dār al-Birr.
- ‘Aṣīmī, Abū Muḥammad Aḥmad b. Muḥammad b. ‘Alī. (n.d.). *Zayn al-Fatā‘ fī Sharḥ Hal Atā* [The Ornament of the Youth in Commenting on “Hal Atā”]. [n.p.]: Markaz Iḥyā‘ al-Turāth al-Islāmī.
- ‘Ajlūnī, Ismā‘īl b. Muḥammad. (1351 AH [1932/1933 CE]). *Kashf al-Khaḥā‘ wa Muzīl al-Ilbās ‘ammā Ishtahara min al-Aḥādīth ‘alā Alsinat al-Nās* [Unveiling the Hidden and Removing Confusion Regarding Traditions Popular on People’s Tongues]. Cairo: Maktabat al-Qudsī.

- ‘Alā’ī, Ṣalāh al-Dīn. (1405 AH [1984/1985 CE]). *al-Naqd al-Ṣaḥīḥ limā I’taraḍ min Aḥādīth al-Maṣābīḥ* [The Sound Critique of What Has Been Objected to in the Traditions of al-Maṣābīḥ]. [n.p.].
- ‘Azīzī, ‘Alī. (n.d.). *al-Sirāj al-Munīr Sharḥ al-Jāmi‘ al-Ṣaḡhīr* [The Illuminating Lamp: Commentary on al-Jāmi‘ al-Ṣaḡhīr]. Buraydah: Markaz al-Nukhab al-‘Ilmīyah.
- Badakhshī, Muḥammad b. Rustam. (1362 SH [1983/1984 CE]). *Nuzul al-Abrār bimā Ṣaḡḡa min Manāqib Ahl al-Bayt al-Aṭḥār (alayhim al-salām)* [The Descent of the Righteous: From What Is Authentic of the Virtues of the Purified Ahl al-Bayt]. Isfahan: Maktabat al-Imām Amīr al-Mu‘minīn al-‘Āmmah.
- Bākathīr al-Makkī, Ahmad b. al-Faḍl. (1443 AH [2021/2022 CE]). *Wasīlat al-Ma‘āl fi ‘Add Manāqib al-Āl* [The Means to Attainment in Enumerating the Virtues of the Family]. Jeddah: al-Dār al-Nāshirah.
- Balqīnī, ‘Umar b. Ruslān. (n.d.). *Muqaddimat Ibn al-Ṣalāh wa Maḥāsin al-Iṣṭilāḥ* [Ibn al-Ṣalāh’s Introduction and the Beauties of Terminology]. [n.p.].
- Balawī, Abū al-Ḥajjāj. (2009 CE). *Kitāb Alf Bā’ fi Anwā’ al-Ādāb wa Funūn al-Muḥāḍarāt wa al-Lughah* [The Book of the ABCs on Types of Etiquette, Arts of Lectures, and Language]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- Bayhaqī, Abū Bakr. (1437 AH [2015/2016 CE]). *al-Madkhal ilā ‘Ilm al-Sunan* [Introduction to the Science of the Sunan]. Cairo: Dār al-Yusr lil-Nashr wa al-Tawzī’.
- Bukhārī Dihlawī, ‘Abd al-Ḥaqq. (1389 AH [1969/1970 CE]). *Ashī‘at al-Lama‘āt* [Rays of Gleams]. Zahedan: Fārūq A’zam.
- Bukhārī Dihlawī, ‘Abd al-Ḥaqq. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Muqaddimah fi Uṣūl al-Ḥadīth* [An Introduction to the Principles of Ḥadīth]. Beirut: Dār al-Bashā’ir al-Islāmīyah.
- Dhahabī, Shams al-Dīn. (1405 AH [1984/1985 CE]). *Siyar A‘lām al-Nubalā’* [The Lives of Noble Figures]. [n.p.].
- Dhahabī, Shams al-Dīn. (1413 AH [1992/1993 CE]). *al-Kāshif* [The Revealer]. [n.p.].
- Dhahabī, Shams al-Dīn. (1425 AH [2004/2005 CE]). *Tadhhib Tahdhīb al-Kamāl fi Asmā’ al-Rijāl* [The Gilding of “The Refinement of Perfection” on the Names of Transmitters]. [n.p.].
- Fattanī Gujrātī, Muḥammad Ṭāhir. (1387 AH [1967/1968 CE]). *Majma‘ Biḥār al-Anwār fi Gharīb al-Tanzil wa Laṭā‘if al-Akhbār* [The Compendium of Seas of Lights on the Curiosities of Revelation and Subtleties of Reports]. Hyderabad Deccan: Maṭba‘at Majlis Dā‘irat al-Ma‘ārif al-‘Uthmānīyah.
- Ganjī, Muḥammad b. Yūsuf. (n.d.). *Kifāyat al-Ṭālib fi Manāqib ‘Alī b. Abī Ṭālib (alayhi al-salām)* [The Sufficiency for the Seeker on the Virtues of ‘Alī b. Abī Ṭālib]. [n.p.].
- Ḥājji Khalīfah, Muṣṭafā. (1941 CE). *Kashf al-Zunūn ‘an Asāmī al-Kutub wa al-Funūn* [Unveiling Conjectures Regarding the Names of Books and Arts]. Baghdad: Maktabat al-Muthannā.
- Ḥākīm al-Nīshābūrī. (1411 AH [1990/1991 CE]). *al-Mustadrak ‘alā al-Ṣaḡḡhayn* [The Supplement to the Two Ṣaḡḡhs]. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah.
- Haytamī, Ahmad b. Muḥammad. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Taḥīr al-Janān wa al-Lisān ‘an Thalb Mu‘āwīyah b. Abī Sufyān* [Purifying Hearts and Tongues from Defaming Mu‘āwīyah b. Abī Sufyān]. Ṭanṭā: Dār al-Ṣaḡḡbah lil-Turāth.
- Haytamī, Ahmad b. Muḥammad. (1417 AH [1996/1997 CE]). *al-Ṣawā‘iq al-Muḥriqah ‘alā Ahl al-Rafḍ wa al-Ḍalāl wa al-Zandaqah* [The Devastating Thunderbolts Against the People of Rejection, Error, and Heresy]. Beirut: Mu‘assasat al-Risālah.

- Ibn Abī Khuzaymah. (n.d.). *Ṣaḥīḥ Ibn Khuzaymah [The Sound Collection of Ibn Khuzaymah]*. Beirut: al-Maktab al-Islāmī.
- Ibn ‘Ābidīn. (1386 AH [1966/1967 CE]). *Radd al-Muḥtār ‘alā al-Durr al-Mukhtār [The Response of the Perplexed to “The Chosen Pearl”]*. Egypt: Sharikat Maktabat wa Maṭba‘at Muṣṭafā al-Bābī al-Ḥalabī wa Awlādih.
- Ibn ‘Abd al-Barr. (1412 AH [1991/1992 CE]). *al-Isṭī‘āb fī Ma‘rifat al-Aṣḥāb [Comprehensive Understanding in Knowing the Companions]*. Beirut: Dār al-Jīl.
- Ibn Athīr, Majd al-Dīn Abū al-Sa‘ādāt. (1392 AH [1972/1973 CE]). *Jāmi‘ al-Uṣūl fī Ahādīth al-Rasūl [The Compendium of Foundations on the Traditions of the Messenger]*. [n.p.].
- Ibn Ḥibbān, Abū Ḥātim. (1393 AH [1973/1974 CE]). *al-Thiqāt [The Trustworthy Transmitters]*. Hyderabad: Dā‘irat al-Ma‘ārif al-‘Uthmāniyah.
- Ibn Ḥibbān, Abū Ḥātim. (1433 AH [2011/2012 CE]). *al-Musnad al-Ṣaḥīḥ [The Sound Musnad]*. Beirut: Dār Ibn Ḥazm.
- Ibn al-Jazarī, Muḥammad b. Muḥammad. (n.d.). *Asnā al-Maṭālib fī Manāqib Sayyidinā ‘Alī b. Abī Ṭālib (karrama Allāh wajhah) [The Most Lofty Pursuits on the Virtues of Our Master ‘Alī b. Abī Ṭālib]*. Isfahan.
- Ibn Kathīr, Abū al-Fidā‘. (1420 AH [1999/2000 CE]). *Tafsīr al-Qur‘ān al-‘Azīm [The Exegesis of the Magnificent Qur‘ān]*. [n.p.].
- Ibn Kathīr, Ismā‘īl b. ‘Umar. (1418 AH [1997/1998 CE]). *al-Bidāyah wa al-Nihāyah [The Beginning and the End]*. [n.p.].
- Ibn al-Ṣalāḥ, ‘Uthmān b. ‘Abd al-Raḥmān. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Ma‘rifat Anwā‘ ‘Ulūm al-Ḥadīth (Muqaddimat Ibn al-Ṣalāḥ) [Knowledge of the Types of Ḥadīth Sciences (Ibn al-Ṣalāḥ’s Introduction)]*. Beirut: Dār al-Fikr al-Mu‘āṣir.
- Ibn Ṣabbāgh, ‘Alī b. Muḥammad. (1422 AH [2001/2002 CE]). *al-Fuṣūl al-Muhimmah fī Ma‘rifat al-‘Immah [The Important Chapters on Knowing the Imams]*. Qom: Dār al-Ḥadīth.
- Ibn Taymīyah, Abū al-‘Abbās. (1416 AH [1995/1996 CE]). *Majmū‘ al-Fatāwā [The Collected Fatwas]*. Medina: Majma‘ al-Malik Fahd.
- Ibn Taymīyah, Abū al-‘Abbās. (1426 AH [2005/2006 CE]). *Bayān Talbīs al-Jahmīyah [An Exposition of the Deception of the Jahmīyah]*. Saudi Arabia: Majma‘ al-Malik Fahd.
- ‘Irāqī, Abū al-Faḍl. (1423 AH [2002/2003 CE]). *Sharḥ al-Tabsirah wa al-Tadhkirah (Alfiyat al-‘Irāqī) [Commentary on the “Caution” and the “Reminder” (al-‘Irāqī’s Thousand-Verse Poem)]*. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyah.
- Khawārizmī, Muwaffaq b. Aḥmad b. Muḥammad al-Makkī. (1411 AH [1990/1991 CE]). *al-Manāqib [The Virtues]*. Qom: Mu‘assasat al-Nashr al-Islāmī.
- Manāwī, ‘Abd al-Ra‘ūf. (1356 AH [1937/1938 CE]). *Fayd al-Qadīr Sharḥ al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīr [The Abundant Bounty: Commentary on al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīr]*. Cairo: al-Maktabah al-Tijārīyah al-Kubrā.
- Mizzī, Jamāl al-Dīn Abū al-Ḥajjāj Yūsuf. (1403 AH [1982/1983 CE]). *Tuḥfat al-Ashrāf bi-Ma‘rifat al-Aṭrāf [The Gift of the Noble Ones in Knowing the Extremities of Ḥadīth]*. Beirut: al-Maktab al-Islāmī.
- Mizzī, Jamāl al-Dīn Abū al-Ḥajjāj Yūsuf. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Tahdhīb al-Kamāl fī Asmā‘ al-Rijāl [The Refinement of Perfection on the Names of Transmitters]*. Beirut: Mu‘assasat al-Risālah.
- Muḥibbī, Muḥammad Amīn. (n.d.). *Khulāṣat al-Athar fī A’yān al-Qarn al-Ḥādī‘ Ashar [The Summary of Traces on the Notables of the Eleventh Century]*. Beirut: Dār Ṣādir.

- Muslim al-Qushayrī. (1334 AH [1915/1916 CE]). *al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ (Ṣaḥīḥ Muslim) [The Sound Collection (Ṣaḥīḥ Muslim)]*. Turkey: Dār al-Ṭībā'ah al-'Āmirah.
- Nasā'ī, Aḥmad b. Shu'ayb. (1406 AH [1985/1986 CE]). *Khaṣā'ish Amīr al-Mu'minīn 'Alī b. Abī Ṭālib [The Distinctive Qualities of the Commander of the Faithful 'Alī b. Abī Ṭālib]*. Kuwait: Maktabat al-Ma'lā.
- Nawawī, Abū Zakarīyā Muḥyī al-Dīn Yaḥyā b. Sharaf. (n.d.). *al-Majmū' Sharḥ al-Muhadhdhab [The Compendium: Commentary on al-Muhadhdhab]*. [n.p.].
- Nawawī, Abū Zakarīyā Muḥyī al-Dīn. (1392 AH [1972/1973 CE]). *al-Minhāj Sharḥ Ṣaḥīḥ Muslim b. al-Ḥajjāj [The Method: Commentary on Ṣaḥīḥ Muslim b. al-Ḥajjāj]*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Nawawī, Abū Zakarīyā Muḥyī al-Dīn Yaḥyā b. Sharaf. (1405 AH [1984/1985 CE]). *al-Taqrīb wa al-Taysīr li-Ma'rifat Sunan al-Bashīr al-Nadhūr fī Uṣūl al-Ḥadīth [Approximation and Facilitation for Knowing the Sunan of the Herald and Warner in Ḥadīth Principles]*. Beirut: Dār al-Kitāb al-'Arabī.
- Nūr al-Dīn al-Haythamī, 'Alī b. Abī Bakr. (1414 AH [1993/1994 CE]). *Majma' al-Zawā'id wa Manba' al-Fawā'id [The Compendium of Additions and Source of Benefits]*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyah.
- Qanūjī, Ṣiddīq Ḥasan Khān. (1405 AH [1984/1985 CE]). *al-Ḥiṭṭah fī Dhikr al-Ṣiḥāḥ al-Sittah [The Essential Account in Mentioning the Six Sound Collections]*. Beirut: Dār al-Kutub al-Ta'limiyah.
- Qurashī, Abū Sālim Kamāl al-Dīn Muḥammad b. Ṭalḥah. (1419 AH [1998/1999 CE]). *Maṭālib al-Sa'ūl fī Manāqib Āl al-Rasūl [The Desires of the Seeker on the Virtues of the Prophet's Family]*. Beirut: Mu'assasat al-Balāgh.
- Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn b. Muḥammad. (1420 AH [1999/2000 CE]). *Muḥāḍarāt al-Uḍabā' wa Muḥāwarāt al-Shu'arā' wa al-Bulaghā' [Lectures of the Literati and Dialogues of Poets and Eloquentes]*. Beirut: Sharikat Dār al-Arḡam b. Abī al-Arḡam.
- Sabt Ibn al-Jawzī, Yūsuf b. Qizāwghlī. (1426 AH [2005/2006 CE]). *Tadhkirat al-Khawāṣṣ min al-Ummah bi-Dhikr Khaṣā'ish al-'Immah [Reminder of the Elite of the Community by Mentioning the Distinctive Qualities of the Imams]*. Qom: al-Majma' al-'Ālamī li-Ahl al-Bayt (alayhim al-salām).
- Sabt Ibn al-Jawzī, Yūsuf b. Qizāwghlī. (1434 AH [2012/2013 CE]). *Mir'āt al-Zamān fī Tawārīkh al-A'yān [The Mirror of Time in the Chronicles of Notables]*. Damascus: Dār al-Risālah al-'Ālamiyah.
- Sakhāwī, Muḥammad. (1405 AH [1984/1985 CE]). *al-Maqāṣid al-Ḥasanah fī Bayān Kathīr min al-Aḥādīth al-Mushtahirah 'alā al-Asīna [The Good Purposes in Explaining Many of the Traditions Popular on People's Tongues]*. Beirut: Dār al-Kitāb al-'Arabī.
- Sam'ānī, Abū Sa'd 'Abd al-Karīm. (1396 AH [1975/1976 CE]). *al-Ansāb [Genealogies]*. Beirut: Muḥammad Amīn Damj.
- Shawkānī, Muḥammad b. 'Alī. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Nayl al-Awṭār [Attaining the Objectives]*. Egypt: Dār al-Ḥadīth.
- Shawkānī, Muḥammad b. 'Alī. (n.d.). *al-Fawā'id al-Majmū'ah fī al-Aḥādīth al-Mawḍū'ah [The Collected Benefits on Fabricated Traditions]*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyah.
- Sibṭ Ibn al-Jawzī, Yūsuf b. Qizāwghlī. (1434 AH [2012/2013 CE]). *Mir'āt al-Zamān fī Tawārīkh al-A'yān [The Mirror of Time in the Chronicles of Notables]*. Damascus: Dār al-Risālah al-'Ālamiyah.

- Subkī, ‘Alī b. ‘Abd al-Kāfi. (1413 AH [1992/1993 CE]). *Ṭabaqāt al-Shāfi‘īyah al-Kubrā [The Great Generations of Shāfi‘ī Scholars]*. [n.p.]: Hijr lil-Ṭibā‘ah wa al-Nashr wa al-Tawzī‘.
- Suyūfī, Jalāl al-Dīn. (1426 AH [2005/2006 CE]). *Jam‘ al-Jawāmi‘ (al-Jāmi‘ al-Kabīr) [The Compendium of Compendia (The Great Collection)]*. Cairo: al-Azhar al-Sharīf.
- Suyūfī, Jalāl al-Dīn. (n.d.). *Tadrīb al-Rāwī fī Sharḥ Taqrīb al-Nawawī [Training the Transmitter in Commenting on al-Nawawī’s “Approximation”]*. Riyadh: Dār Ṭayyibah.
- Ṣan‘ānī, Muḥammad b. Ismā‘īl. (n.d.). *Subul al-Salām [The Paths of Peace]*. [n.p.].
- Ṭabarī, Muḥibb al-Dīn. (n.d.). *al-Riyāḍ al-Naḍīrah fī Manāqib al-‘Asharah [The Flourishing Gardens on the Virtues of the Ten (Companions)]*. Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyah.
- Tirmidhī, Abū ‘Isā. (1996 CE). *al-Jāmi‘ al-Kabīr (Sunan al-Tirmidhī) [The Great Collection (Sunan al-Tirmidhī)]*. Beirut: Dār al-Gharb al-Islāmī.
- Ṭayyār, Aḥmad b. Nāṣir. (1441 AH [2019/2020 CE]). *Taqrīb Fatāwā Ibn Taymīyah [An Abridgment of Ibn Taymīyah’s Fatwas]*. Saudi Arabia: Dār Ibn al-Jawzī lil-Nashr wa al-Tawzī‘.
- Ṭayyibī, Ḥusayn b. ‘Abd Allāh. (1417 AH [1996/1997 CE]). *Sharḥ Mishkāṭ al-Maṣābīḥ [Commentary on “The Niche of Lamps”]*. Riyadh: Maktabat Nizār Muṣṭafā al-Bāz.
- Zarakshī, Badr al-Dīn. (1414 AH [1993/1994 CE]). *al-Baḥr al-Muḥīṭ fī Uṣūl al-Fiqh [The Encircling Ocean in the Principles of Jurisprudence]*. [n.p.].
- Zarakshī, Badr al-Dīn. (1419 AH [1998/1999 CE]). *al-Nukat ‘alā Muqaddimat Ibn al-Ṣalāḥ [Remarks on Ibn al-Ṣalāḥ’s Introduction]*. Riyadh: Aḍwā‘ al-Salaf.
- Zarandī, Muḥammad b. Yūsuf. (1425 AH [2004/2005 CE]). *Naẓm Durar al-Simṭayn fī Faḍā‘il al-Muṣṭafā wa al-Murtaḍā wa al-Batūl wa al-Sibṭayn [The String of Two Strands’ Pearls on the Virtues of al-Muṣṭafā, al-Murtaḍā, al-Batūl, and the Two Grandsons]*. Beirut: Dār Iḥyā‘ al-Turāth al-‘Arabī.
- Aḥmad b. Ḥanbal. (1421 AH [2000/2001 CE]). *Musnad al-Imām Aḥmad b. Ḥanbal [The Musnad of Imam Aḥmad b. Ḥanbal]*. [n.p.].
- Abū Nu‘aym al-Iṣfahānī, Abū Nu‘aym. (1394 AH [1974/1975 CE]). *Ḥilyat al-Awliyā‘ wa Ṭabaqāt al-Aṣfiyā‘ [The Ornament of the Saints and Generations of the Pure]*. Egypt: Maṭba‘at al-Sa‘ādah.
- Buqā‘ī, Burhān al-Dīn. (1428 AH [2007/2008 CE]). *al-Nukat al-Waḥfiyah bimā fī Sharḥ al-Alfiyah [The Faithful Remarks on What Is in the Commentary on the Thousand-Verse Poem]*. [n.p.].